

ПРОФЕСІЙНА САМОСВІДОМІСТЬ ПЕДАГОГА ТА ЙОГО САМОЕФЕКТИВНІСТЬ: КОНЦЕПТУАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті проаналізовано сутність понять “професійна самосвідомість вчителя”, “професійна “Я-концепція” вчителя”, “самоефективність вчителя”. Схематично відображено зв'язок компонентів професійної “Я-концепції” вчителя як відображення його професійної самосвідомості. Охарактеризовано феномен самоефективності вчителя як компонента поведінкового стану сформованості його професійної самосвідомості.

***Ключові слова:** професійна самосвідомість, професійна “Я-концепція”, самоефективність, Я-образ, самооцінювання.*

Одним із концептуальних положень модернізації вітчизняної системи освіти згідно із Болонською декларацією є необхідність розвитку творчої особистості вчителя, створення умов для підвищення його професійного потенціалу, спонукання до подальшого прагнення до ефективної самореалізації.

Нині, у більшості випадків, діяльність вчителя розглядається у дещо спрощеному вигляді, зокрема, як спрямованість на трансляцію запланованого у програмах предметного знання. Водночас, що ж стосується особистісно-професійного, яке закладає початки і формує педагогічну діяльність, – то воно відсувається наче на периферію свідомості – усвідомлення педагогічної діяльності, й що дуже важливо, втрачаючи з-за цього значення для формування власного “Я – самоефективний вчитель”.

Мета статті – визначити та проаналізувати сутність професійної самосвідомості вчителя, а також розкрити та охарактеризувати сутність феномену самоефективності як її діяльнісно-самооцінну підструктуру.

Аналіз різних підходів до розуміння взаємозв'язку свідомості й самосвідомості, до проблеми її виникнення й розвитку, дозволяє розглядати самосвідомість, як головний конструкт розвиненої особистості, як конституюючу ознаку особистості, що формується у процесі її становлення й одночасно розвивається разом з нею; як інтегративний психічний процес, що постійно функціонує у часі і просторі, в основі якого лежить діяльність самопізнання, мотиваційно-ціннісного та емоційно-оцінного ставлення до себе й до здатності регулювати власну поведінку; як важлива функція людської психіки, що керує усією системою індивідуальності людини. Якщо свідомість орієнтована на увесь об'єктивний світ, то об'єктом самосвідомості є сама особистість.

Досягнення цілей сучасної освіти багато в чому пов'язане з формуванням професійної самосвідомості вчителя, яка характеризує його передусім як людину, що бере на себе відповідальність посередника між культурою та особистістю, дозволяє вчителю прийняти для себе в якості критерію професійної самореалізації виконання основних завдань сучасної школи: орієнтація на залучення учнів до цінностей, до когнітивного самовдосконалення, на надання їм допомоги у життєвому самовизначенні й саморозвитку.

У дослідженнях вітчизняних та зарубіжних дослідників професійна самосвідомість вчителя трактується як “пусковий механізм” саморозвитку особистості, центральний елемент педагогічної майстерності (В. Якунін); результат відображення позиції педагога як суб'єкта управління у процесі навчання й виховання (В. Саврасов); результат усвідомлення вчителем професійно значущих якостей власного “Я” (С. Белих); усвідомлення педагогом себе у системі

професійної діяльності, педагогічного спілкування та системі власної особистості (І. Вачков).

Професійна самосвідомість вчителя є одним із важливих чинників його становлення й розвитку як професіонала та особистості. Результатом процесу формування й розвитку професійної самосвідомості вчителя є його професійна Я-концепція, що розуміється як сукупність установок (за Д. Узнадзе), спрямованих на самого себе заради майбутнього своїх вихованців.

Р. Бернс виокремлює 3 головні функції Я-концепції:

– сприяє досягненню внутрішньої узгодженості особистості, визначає як діяти в тій чи іншій ситуації;

– накладає відбиток на соціальні судження й установки людини, визначає інтерпретацію досвіду, зокрема, як людина інтерпретує інших;

– визначає очікування індивіда, тобто його уявлення про те, що повинно відбутися.

У структурі професійної самосвідомості виокремлюють три підструктури: когнітивну, афективну та поведінкову відповідно до структури Я-концепції: Я-розуміння, Я-ставлення, Я-поведінка [3].

Так, когнітивний компонент є описовою складовою, що фіксує знання, уявлення педагога про самого себе. З точки зору процесуальності, когнітивна складова являє собою самопізнання – процес отримання знань про себе, розвиток цих знань з окремих ситуативних образів. Самопізнання – початкова ланка й основа існування й появи самосвідомості.

Система знань про себе індукується в “Я-образ” як професіонала-педагога. Водночас, слід підкреслити, що “Я-образ” є відносно стійким утворенням, хоча він піддається періодичним коливанням і корекції під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів.

Афективна підструктура передбачає емоції, пов’язані з “Я”, як реакції на значення, що приписується своїй особистості чи окремим її рисам й вчинкам, як форма суб’єктивного подання й самооцінювання себе. Саме самооцінка задає певний модус самоставлення – позитивний чи негативний (ставлення до власних дій, їх відповідність меті та завданням, засобам і способам діяльності); ставлення до системи міжособистісних стосунків (міжособистісні стосунки із учнями; реалізація основних функцій педагогічного спілкування); ставлення до системи свого особистісного розвитку (власні професійно-особистісні значущі якості).

Зовнішні прояви характеризують поведінкову підструктуру професійної самосвідомості вчителя. Основним психологічним механізмом цієї підструктури є задоволеність педагога собою й своєю професійною діяльністю. Вона полягає у внутрішніх діях самоконтролю й саморегуляції, у потенційній поведінковій реакції, яка може бути викликана образом-Я вчителя, самооцінкою та емоційним ставленням до себе.

Поведінкова складова професійної самосвідомості вчителя, яка більше ніж інші складові визначає організацію педагогом власної поведінки та діяльності, може бути виявлена через звернення до феномену самоефективності.

Автором поняття і концепції самоефективності особистості є відомий американський психолог Альберт Бандура – один із провідних представників соціально-когнітивного напрямку сучасної світової психології. Зокрема, самоефективність розглядається ним як особистісний когнітивний конструкт, що впливає на мотивацію та результати діяльності. Сприйняття власної ефективності здійснює вплив на прийняття рішень, дії, переживання, на цілепокладання і наполегливість, на казуальні атрибуції та інші когнітивні й емоційні фактори, що, в свою чергу, впливають на поведінку й ефективність діяльності [7].

У 1997 році, в статті “Самоефективність: у напрямі загальної теорії зміни поведінки” А. Бандура вперше ввів поняття самоефективності, яке сформулював наступним чином: “очікування ефективності виступає як переконання в тому, що індивідуум здатен успішно здійснити поведінку, необхідну для досягнення очікуваних результатів” [7].

Поняття “очікування ефективності” і “очікування результатів” було розмежоване, оскільки, на думку А. Бандури, людина може знати, що за виконанням певних дій слідує відповідний результат, але за цього не вірити у власні здібності виконати ці дії (там само).

Незважаючи на досить широку розробку теорії самоефективності А. Бандури завдяки простій формулі: віра в свої здібності допомагає впоратися із поставленими завданнями, у вітчизняній психології та педагогіці процес теоретичного осмислення даного феномена і його емпірична розробка тільки починається.

Так, Л. Абдаліна стверджує, що “самоефективність – ознака суб’єктності педагога у контексті реалізації його професійного потенціалу”. В свою чергу Т. Васильєва зазначає, що “самоефективність – це цілісне, динамічне, багатокомпонентне утворення, що складається із взаємопов’язаних уявлень про власні професійні компетентності” [2]. Провідною ідеєю дослідження авторки є обґрунтування професійної самоефективності майбутнього педагога-психолога як складової його професійної самосвідомості. Т. Кремешна визначає сутність поняття “педагогічна самоефективність” як “інтегративне утворення, що виявляється у впевненості педагога у власній професійній компетентності, здатності продуктивно здійснити педагогічну діяльність, обираючи засоби педагогічного впливу, що забезпечують успішне досягнення поставлених цілей навчально-виховного процесу [5].

Слід підкреслити, що самоефективність не може існувати до поки у людини сформується комплекс особистісних якостей, що потенційно забезпечують ефективну життєдіяльність людини. Спочатку повинні бути вироблені ці якості, щоб потім з’явилася самоефективність як уявлення про них й впевненість у тому, що вони можуть бути з успіхом використанні в різних життєвих ситуаціях.

Дослідження, проведені А. Бандурою та його колегами, дозволили виокремити шість головних характеристик самоефективності як особистісного конструкту [4; 6; 7]:

- 1) самоефективність – це оцінка власної здатності впоратися з певними задачами, а не особистісна риса;
- 2) уявлення про самоефективність – приватна, специфічна, а не глобальна характеристика індивіда, вона не пов’язана з оцінкою власної особистості, як, наприклад, самоповага, а відображає впевненість індивіда впоратися з конкретними задачами;
- 3) самоефективність залежить від контексту діяльності, тому багато з факторів можуть вплинути на діяльність суб’єкта, а значить, й на його відчуття самоефективності;
- 4) під час вимірювання самоефективності використовуються критерії майстерності та компетентності, а не нормативні чи інші порівнювальні характеристики;
- 5) самоефективність є очікуванням власної готовності майстерно розв’язувати майбутні професійні задачі;
- 6) самоефективність розуміється як судження про дії, які людина може здійснити, незалежно від того значення, яке він їм надає.

Концептуально самоефективність вчителя – це не лише системне самооцінювання власної здатності на нормативному рівні забезпечувати ефективність і якість суб’єкт-суб’єктної взаємодії з учнями у процесі їх навчання, а й соціально-психологічне утворення, яке характеризується самоусвідомленою готовністю до майстерної і компетентної освітньої діяльності, рівні сформованості якої визначаються до того, як учитель почне виконувати виробничі функції. Це його внутрішній капітал, здатний формуватися й розвиватися. Самоефективність – це продуктивність фахової діяльності, яка здобувається майстерною реалізацією власної фахово-педагогічної компетентності в гармонійній взаємодії Я-розуміння (образ учителя), Я-ставлення (самооцінка вчителя), Я-поведінка (самоефективність вчителя), динаміка становлення і розвитку яких залежить від внутрішнього потенціалу вчителя й зовнішнього механізму педагогічного менеджменту на будь-якому рівні управління: державному, регіональному, місцевому, внутрішньошкільному (інтегрованому).

Як вже зазначалося, самоефективність вчителя може бути розглянута як поведінкова складова його професійної “Я-концепції”, як певна підструктура професійної самосвідомості, яка пов’язана з іншими процесами і компонентами (уявленнями про себе (Я-образ), особистісними стандартами і цілями, самооцінкою, самоствавленням, рефлексією).

М. Гайдар розглядає “Я-концепцію” як основу для виникнення самоефективності, оскільки роль першої полягає в тому, що вона є джерелом уявлень людини щодо себе, зокрема, стосовно того, якою вона буде, як вона себе проявить у майбутніх життєвих обставинах.

Уявлення про себе оцінюються з точки зору певних смислів, цінностей: що це значить для мене? – це формує певне ставлення до себе, а останнє визначає самоефективність – впевненість, компетентність й готовність діяти.

Представимо схематично взаємозумовлений зв’язок компонентів професійної “Я-концепції” вчителя як результату його професійної самосвідомості (див. рис. 1).

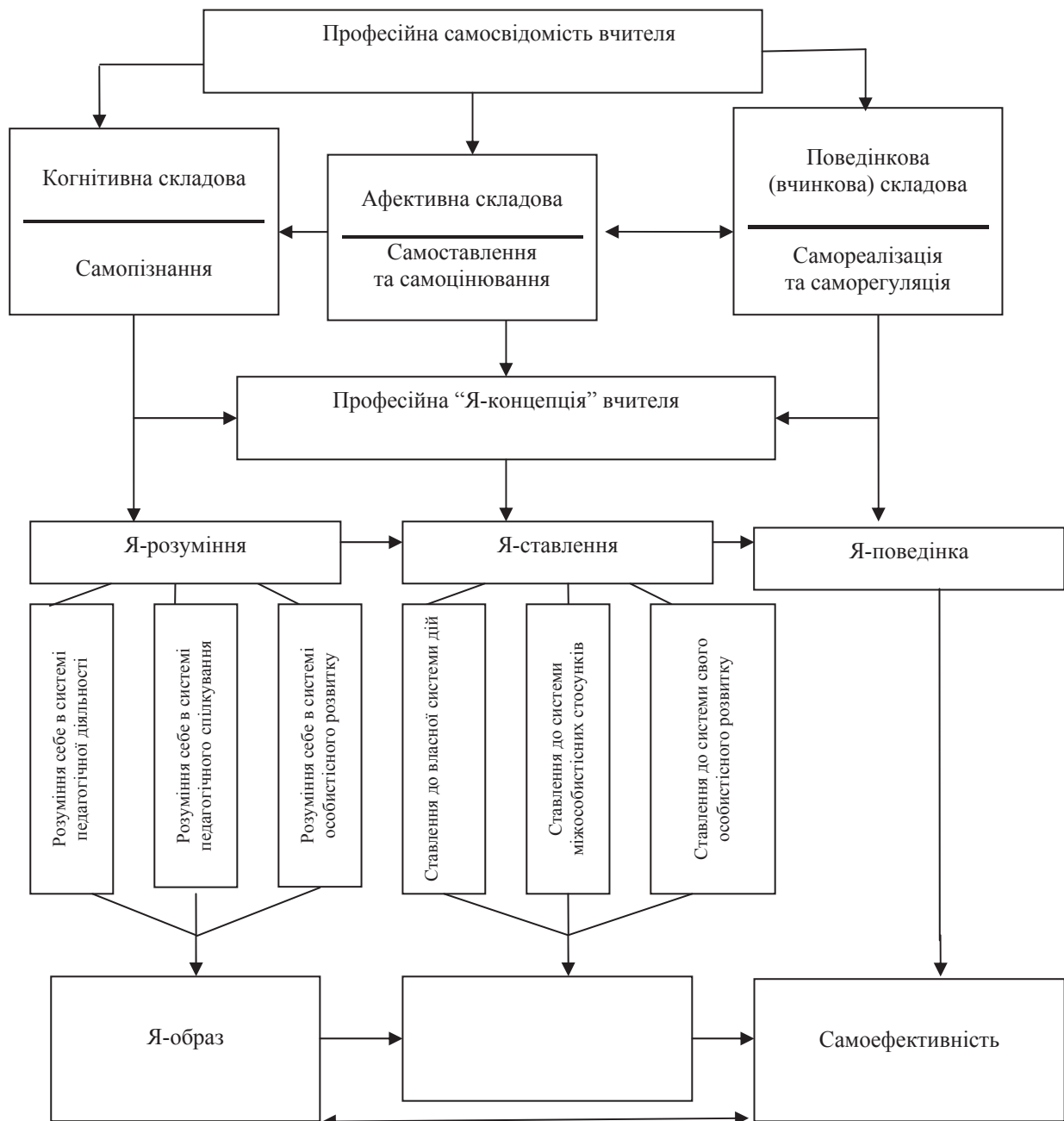

Рис. 1. Структурно-функціональна модель професійної “Я-концепції” вчителя як відображення його професійної самосвідомості, основи формування і розвитку самоефективності

Виокремлені компоненти професійної “Я-концепції” – Я-образ, самооцінка, самоставлення та самоефективність – знаходяться у нерозривній єдності, взаємодії та взаємозалежності, при цьому кожний з них має когнітивний, емоційний, регуляторний та мотиваційний аспекти.

Так, наприклад, розглядаючи взаємодію компонентів “Я-образ – самооцінка”, маємо раціональне самооцінювання; взаємодію “самооцінка – самоставлення”, маємо емоційно-ціннісне самоставлення; “самоставлення – самоефективність” – формування упевненості у компетентності; “Я-образ – самоефективність” – готовність до ефективних дій.

Самоефективність вчителя також може впливати на самоставлення (якщо педагог відчуває, що не зможе впоратися з тією чи іншою ситуацією, що виникає під час його педагогічної діяльності, це викликає негативні емоції); самоставлення – на самооцінку (переживаючи неприйняття себе, вчитель у меншій мірі буде здатний судити про власну професійно-особистісну цінність); самооцінка – на Я-образ (якщо у педагога складається низька оцінка своєї професійної компетентності, то вона може вплинути на правильність сприйняття власних рис); а Я-образ на самоефективність (переконання в тому, що вчитель не володіє відповідною професійною здатністю, знижує упевненість у власних ефективних діях) тощо.

Таким чином, проаналізувавши сутність професійної самосвідомості вчителя, а також охарактеризувавши феномен самоефективності як її поведінкову підструктуру, можна стверджувати, що існуючий взаємозалежний зв'язок між компонентами професійної “Я-концепції” вчителя, зокрема між Я-образ – самооцінка (ставлення до себе й інших) – самоефективність, дозволяє створювати спеціальні цілеспрямовані технології щодо формування самоефективності вчителів, у системі педагогічного менеджменту, впливаючи на її когнітивний, емоційний, регуляторний та мотиваційний аспекти.

Використана література:

1. *Бондарь В. И.* Управленческая деятельность директора школы: дидактический аспект / Владимир Иванович Бондарь. – К. : Радянська школа, 1987. – 156 с.
2. *Васильева Т. И.* Динамика профессиональной самоэффективности будущего педагога-психолога : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Т. И. Васильева. – М., 2008. – 25 с.
3. *Вачков І.* Структура професійної самосвідомості вчителя / І. Вачков // Вчитель: самооцінювання / упоряд. Н. Мурашко. – К. : Шкільний світ, 2007. – 128 с.
4. *Гордеева Т. О.* Психология мотивации достижения / Т. О. Гордеева. – М. : Смысл : Академия, 2006. – 129 с.
5. *Кремешна Т. І.* Педагогічна самоефективність як умова успішного викладання / Т. І. Кремешна // Наука і освіта : науково-практичний журнал Південного наукового центру АПН України. – 2008. – № 1–2. – С. 58–61.
6. *Шепелева Е. А.* Особенности учебной и социальной самоэффективности школьников : автореф. дис. ... канд. психол. наук / Е. А. Шепелева. – М., 2008. – 22 с.
7. *Bandura A.* Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavior change // Psychological Review. – 1977. – V. 84. – P. 191-215.

References:

1. *Bondar V. I.* Upravlencheskaya deyatelnost direktora shkoly: didakticheskiy aspekt / Vladimir Ivanovich Bondar. – K. : Radyanska shkola, 1987. – 156 s.
2. *Vasileva T. I.* Dinamika professionalnoy samoeffektivnosti budushchego pedagoga-psikhologa : avtoref. dis. ... kand. psikhol. nauk : 19.00.07 / T. I. Vasileva. – M., 2008. – 25 s.
3. *Vachkov I.* Struktura profesiinoyi samosvidomosti vchytelia / I. Vachkov // Vchytel: samoosiniuvannia / uporiad. N. Murashko. – K. : Shkilnyi svit, 2007. – 128 s.
4. *Hordeeva T. O.* Psykholohyia motyvatsyyi dostyazheniya / T. O. Hordeeva. – M. : Smysl : Akademyia, 2006. – 129 s.
5. *Kremeshna T. I.* Pedagogichna samoeffektyvnist yak umova uspishnoho vykladannia / T. I. Kremeshna // Nauka i osvita : nauково-praktychnyi zhurnal Pivdennoho naukovoho tsentru APN Ukrainy. – 2008. – № 1-2. – S. 58-61.

6. Shepeleva Ye. A. Osobennosti uchebnoy i sotsialnoy samoeffektivnosti shkolnikov : avtoref. dis. ... kand. psikhol. nauk / Ye. A. Shepeleva. – M., 2008. – 22 s.
7. Bandura A. Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavior change // Psychological Review. – 1977. – V. 84. – P. 191-215.

Бондарь В. И., Макаренко И. Е. Профессиональное самосознание педагога и его самоэффективность: концептуально-теоретический анализ.

В статье проанализировано сущность понятий “профессиональное самосознание учителя”, “профессиональная “Я-концепция” учителя”, “самоэффективность учителя”. Схематически отражена связь компонентов профессиональной “Я-концепции” учителя как результата развития его профессионального самосознания. Охарактеризовано феномен самоэффективности учителя как компонент поведенческого состояния сформированности профессионального самосознания.

Ключевые слова: профессиональное самосознание, профессиональная “Я-концепция”, самоэффективность, Я-образ, самооценивание.

Bondar V. I., Makarenko I. Ye. Teacher’s professional self-conscience and self-efficacy: conceptual and theoretical analysis.

The article focuses on the concept analysis of such terms as “teacher’s professional self-conscience”, “teacher’s professional self-concept” and “teacher’s self-efficacy”. This paper also schematically defines the interrelation of components in teacher’s professional “self-concept” as a result of his professional self-conscience development. The author gives profound characteristics to the self-efficacy phenomenon as a constituent element of teacher’s behavioral state indicating his professional self-conscience formation.

Keywords: professional self-conscience, professional “self-concept”, self-efficacy, self-image, self-evaluation.

УДК 378.1 : 37.017.4

Акініна Н. Л.

АКАДЕМІЧНА КУЛЬТУРА ВИКЛАДАЧА ВНЗ

У статті розглядається змістове наповнення понять “академічна культура” та “академічна свобода” викладача вищого навчального закладу, а також їх логічний взаємозв’язок.

Ключові слова: автономія, академічна культура, академічна свобода, культура мислення, педагогічна культура, культура праці, культура спілкування, культура навчальної діяльності.

Проблема автономії вищих навчальних закладів є не тільки проблемою економічною чи юридичною, вона охоплює всі сфери життєдіяльності і закладу освіти, і його працівників. Ця проблема багатоаспектна – і філософська, і соціологічна, і аксіологічна, і педагогічна, і культурологічна... Для її розв’язання потрібно чітко розуміти мету, завдання, і кінцевий результат таких реформацій. А зважаючи на всі чинники, які відбуваються в суспільстві, можемо стверджувати, що процес автономізації – процес довготривалий, і в кінцевому рахунку, неоднозначний. Тому, що для його розв’язання потрібно буде задіяти багато ресурсів і матеріальних, і духовних. І у зв’язку з цим, потрібно розуміти і те, що вищий навчальний заклад – це перш за все люди – викладачі і студенти, які кожного дня взаємодіють між собою в межах навчального процесу. І налагодження професійних стосунків без академічних свобод і автономії вищого навчального закладу неможливо. Тому особливо важливим є з’ясування структурно-логічних, психологічних, педагогічних і культурологічних чинників у процесі педагогічної взаємодії об’єктів і суб’єктів освітнього процесу.